Andrzej Poglódek¹

Bogusław Przywora²

Status prawny akyjkaczy (ombudsmana) w Republice Kirgizji

Słowa kluczowe: instytucja ombudsmana, Republika Kirgizji

Keywords: the institution of ombudsman, in the Republic of Kyrgyzstan

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę przedstawienia oraz oceny regulacji prawnych dotyczących instytucji ombudsmana w Republice Kirgistan. Opracowanie to wypełnia lukę w literaturze prawniczej, dotąd bowiem nie podejmowano szerzej badań nad problematyką ochrony praw człowieka w tym państwie. Powstaje szereg pytań, w szczególności: jakie są cechy charakterystyczne kirgiskiego ombudsmana, jakie wymogi formalne są stawiane kandydatom na to stanowisko, jakie są zasady jego powoływania i odwoływania, wreszcie jakie instrumenty wprowadził kirgiski ustawodawca w celu zagwarantowania niezależności i niezawisłości akyjkaczy oraz jakie są jego uprawnienia i czy są wystarczające w celu realizacji powierzonych zadań z zakresu ochrony praw i wolności? Stanowić to będzie w konsekwencji podstawę do przesądzenia modelu kirgiskiego ombudsmana oraz udzielenia odpowiedzi, czy ustawodawca kirgiski realizuje standardy (zasady) paryskie, przewidziane dla instytucji ombudsmańskich.

¹ Autor jest asystentem w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Porównawczego i Współczesnych Systemów Politycznych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. E-mail: andrzejpoglodek@interia.pl.

² Autor jest wykładowcą na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie. E-mail: bprzywora@op.pl.

Summary

Legal status of akyjkatczy (ombudsman) in the Kyrgyz Republic

This study aims to present and assess the legal framework for the institution of ombudsman in the Republic of Kyrgyzstan. The study fills a gap in the legal literature, because there are currently no legal studies on the institution of ombudsman and human rights issues in this country. Several questions are raised, in particular: what are the characteristics of Kyrgyz ombudsman, what are the formal requirements to be met by the candidates for this position, what are the rules for their appointment and dismissal, and finally, what instruments were introduced by the Kyrgyz legislator to guarantee the independence and impartiality of the akyjkatczy what are their powers, and are these powers sufficient to carry out tasks related to the protection of the rights and freedoms? This analysis will provide a basis to assess the Kyrgyz ombudsman model and to answer whether the Kyrgyz legislature implements the Paris Principles provided for ombudsman institutions.

I.

W piśmiennictwie politologicznym problem stanowienia i rozwoju instytucji ombudsmiana w państwach poradzieckich został zauważony³. Brak jest natomiast szerszych rozważań dotyczących ochrony praw człowieka w Kirgistanie. Kluczową rolę w tym zakresie odgrywa kirgiski ombudsman – tzw. akyjkatczy. W celu przedstawienia tego zagadnienia ko-

³ L. Leszczenko w pracy: *Instytucja ombudsmiana w państwach poradzieckich. Geneza – status prawny – rozwój*, Warszawa 2011. Autorka powołanej książki skupia się jednak na powodach powołania tej instytucji oraz jej rozwoju, zaś aspekt prawny jest jej książce podejmowany w zakresie koniecznym dla pracy politologicznej; także: T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2007; L. Leszczenko, *Adaptacja wzorców europejskich instytucji demokratycznych w Kirgistanie. Na przykładzie instytucji ombudsmiana*, [w:] *Studia z nauk humanistycznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Bernarda Janusza Albina w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław 2006; K. Wojtaszczyk, *System konstytucyjny państwa*, [w:] *Kirgistan: historia – społeczeństwo – polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004, s. 333–339.

nieczne okazało się przeanalizowanie kirgiskiego ustawodawstwa. Przy czym niniejsze opracowanie stanowi wstęp do bardziej pogłębionych badań nad ochroną praw człowieka w Kirgistanie, jak i w innych państwach Azji Środkowej.

Tytułem wprowadzenia warto zaznaczyć, iż w międzynarodowej przestrzeni prawnej wskazano standardy przewidziane dla instytucji ombudsmanskich – tzw. zasady paryskie⁴. Zasady te spisano w Paryżu w 1991 r. na międzynarodowym zjeździe organów promocji i ochrony praw człowieka, przyjęte zostały w 1992 r. przez Komisję Praw Człowieka ONZ, a 20 grudnia 1993 r. zapisane w formie załącznika do Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ⁵. Podkreślić należy, iż w Rezolucji przyjęto fundamentalne założenia dotyczące organów promocji i ochrony praw człowieka. Po pierwsze, wymogi co do pozycji ustrojowej tych organów (określone na poziomie konstytucji lub ustawy). Po drugie, katalog spraw którymi winien zajmować się organ ochrony praw człowieka (w szczególności opiniowanie wszelkich aktów prawnych dotyczącej poszanowania praw człowieka). Po trzecie, zasady powoływania instytucji zapewniającej „pluralizm reprezentacji społeczeństwa obywatelskiego” (na czas określony z możliwością ponownego wyboru). Po czwarte, konieczność zagwarantowania instytucji ochrony praw człowieka możliwość niezależnego od rządu działania poprzez zapewnienie odpowiedniej infrastruktury organizacyjnej. Po piąte, stworzenie możliwości swobodnego wykonywania zadań powierzonych instytucji ochrony praw człowieka⁶. Powstaje zatem pytanie, czy ustawodawca kirgiski realizuje te „standardy ombudsmanskie”?

II.

Kirgistan należy do Wspólnoty Niepodległych Państw (dalej: państwa WNP). Są to państwa byłego Związku Socjalistycznych Republik Ra-

⁴ Szerzej: M. Zubik, *Ustrój polskich ombudsmanów w perspektywie 15 lat obowiązywania Konstytucji RP*, [w:] *XV lat obowiązywania Konstytucji RP z 1997 r. Księga jubileuszowa dedykowana Dzdzisławowi Jaroszowi*, red. M. Zubik, Warszawa 2012, s. 215.

⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 20 grudnia 1993 r. nr 48/134.

⁶ M. Zubik, *Ustrój polskich ombudsmanów...*, s. 214–215.

dzieckich (dalej: Związku Radzieckiego), które po jego rozwiązaniu na mocy układu białowieskiego postanowiły – już jako niepodległe państwa – prowadzić bliską współpracę. Państwa WNP można podzielić na trzy grupy: państwa europejskie (Białoruś, Mołdawia, Rosja i Ukraina), państwa Kaukazu (Armenia i Azerbejdżan) oraz państwa Azji Środkowej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan)⁷. Podkreślenia wymaga, iż Kirgistan – podobnie jak inne państwa Azji Środkowej – po rozpadzie Związku Radzieckiego stanął przed ogromnym wyznawaniem budowy nowego demokratycznego ustroju, z uwagi na brak, poza okresem konstytucjonalizmu socjalistycznego, doświadczeń z nowożytnym ustrojem konstytucyjnym⁸. Stąd też, budując zręby demokracji w Kirgistanie, konieczne okazało się korzystanie z doświadczeń konstytucjonalizmu zachodniego, próbując przystosować go do lokalnej specyfiki.

W pierwszym okresie pod rządami prezydenta Askara Akajewa – pomimo tendencji autorytarnych – Kirgistan był tym państwem, które wyróżniało się stosunkowo demokratycznym ustrojem. Procesy demokratyzacyjne w Kirgistanie zaowocowały najpierw rewolucją tulipanową (marzec 2005 r.), a po kilku latach (kwiecień 2010 r.) kolejną rewolucją⁹ umożliwiły pełną demokratyzację tego środkowoazjatyckiego państwa. Po wydarzeniach z kwietnia 2010 r., w nowo przyjętej Konstytucji Republiki Kirgizji z 27 czerwca 2010 r.¹⁰ zdecydowano się odejść od typowego dla Azji Środkowej prezydenckiego systemu rządów na rzecz systemu parlamentarno-prezydenckiego.

⁷ A. Poglódek, B. Przywora, *Prawo do informacji publicznej w Polsce na tle rozwiązań przyjętych w krajach Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Jawność działania samorządu terytorialnego*, red. B. Dolnicki, Warszawa 2015, s. 597.

⁸ O ustroju Imperium Rosyjskiego po 1905 r. patrz m.in. Н.А. Захаров, *Системы русской государственной власти*, Новочеркасск, 1912; Лазаревский Н.И., *Лекции по русскому государственному праву*. Том I. Конституционное право (издание 2-е), С.-Петербург 1910.

⁹ Kirgistan można w ten sposób zaliczyć do państw, które przechodzą swoją transformację ustrojową (cykle konstytucyjne) w sposób rewolucyjny. O modelach transformacji ustroju państwowego patrz szerzej: А. Медушевский, *Теория конституционных циклов*, Москва 2005.

¹⁰ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/202913> (4.02.2015).

III.

Tytułem wprowadzenia należy zaznaczyć, iż działalność instytucji ombudsmana, zarówno w Kirgistanie, jak i w innych państwach, ukierunkowana jest na zagwarantowanie przestrzegania konstytucyjnych praw i wolności człowieka przez organy państwowe, przywracania naruszonych praw, jak też zmierza do poprawy ustawodawstwa w zakresie praw człowieka i kształtowania świadomości prawnej¹¹. W piśmiennictwie instytucje te określa się pojęciem ogólnym – ombudsman, od pierwszej, powstałej w Szwecji tego typu instytucji¹². Odnotować przy tym należy, iż powstałe w różnych krajach późniejsze organy o charakterze ombudsmanskim noszą różne nazwy¹³. Na potrzeby niniejszego opracowania zasadne jest w pierwszej kolejności wska-

¹¹ W Mołdawii, szerzej na ten temat: A. Poglódek, B. Przywora, *Instytucja Adwokatów parlamentarnych w Mołdawii w latach 1997–2014*, [w:] *Modele ochrony praw człowieka: europejski i amerykański. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. J. Jaskiernia, Warszawa 2015, s. 627–628.

¹² Instytucja ombudsmama czerpie swój rodowód od szwedzkiego Kanclerza Sprawiedliwości (*Justitieombudsman*). M. Grzybowski, *Ombudsmann w państwach nordyckich. Geneza, ewolucja i współczesne oblicze instytucji*, [w:] *Rzecznik praw obywatelskich*, red. L. Garlicki, Warszawa 1989; I. Malinowska, *Rzecznik Praw Obywatelskich w systemie ochrony praw i wolności w Polsce*, Warszawa 2007, s. 58–73; G. Kucsko-Stadlmayer, *The Legal Structures of Ombudsman Institutions in Europe – Legal Comparative Analysis*, [w:] *European – Ombudsman – Institutions*, ed. G. Kucsko-Stadlmayer, Wien, 2008, s. 1 i n.; B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008, s. 707; M. Zubik, *Rzecznik Praw Obywatelskich w Polsce. Dwadzieścia z dwustu lat istnienia ombudsmana na świecie*, [w:] *Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej*, red. J. Wawrzyniak, M. Laskowska, Warszawa 2009, s. 666–668; B. Naleziński, *Rzecznik Praw Obywatelskich*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2011, s. 446; M. Zubik, *Ustrój polskich ombudsmanów...*, s. 214; B. Starzec, *Rzecznik Praw Obywatelskich*, [w:] *Konstytucyjny system organów państwowych*, red. B. Szmulik, M. Paździor, Warszawa 2014, s. 256; A. Makowiec B. Przywora, *Ombudsman in Poland – an attempt of evaluation*, „CER Comparative European Research 2015”, Londyn 2015, s. 89.

¹³ W. Sokolewicz wymienia w szczególności Obroncę ludowego w Austrii, Pełnomocnika Bundestagu ds. Wojskowego w Niemczech, Obroncę ludowego w Hiszpanii, Rzecznika Sprawiedliwości w Portugalii, Pełnomocnika ds. Praw Człowieka w Federacji Rosyjskiej, Adwokata ludowego w Rumunii, Strażnika Praw Obywatelskich w Słowenii. W. Sokolewicz, *Rzecznik Praw Obywatelskich*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. V, red. L. Garlicki, Warszawa 2007, s. 1 i n. oraz przywoływana tam literatura; w Mołdawii Adwokaci parlamentarni: szerzej na ten temat: A. Poglódek, B. Przywora, *Instytucja Adwokatów...*, s. 627–628; A. Poglódek B. Przywora, *Pełnomocnik Praw Człowieka w Tadżykistanie – próba*

zać na podstawowe cechy konstruuujące tego rodzaju organy. Warto w tym zakresie odwołać się do sformułowanych przez L. Garlickiego¹⁴ podstawowych cech ombudsmiana:

- samodzielny co do zasady konstytucyjny organ państwa, oddzielony wyraźnie od władzy wykonawczej i sądownictwa,
- organ, którego funkcje mieszczą się w ramach funkcji kontrolnej parlamentu, z tym, że w relacjach z parlamentem ombudsmanowi przysługuje duży stopień niezależności, pomimo organizacyjnych powiązań z władzą ustawodawczą),
- organ, którego celem jest wysłuchiwanie skarg obywateli na niewłaściwe działania w szczególności władzy wykonawczej, jak i podejmowanie kroków w kierunku naprawy naruszeń,
- organ działający w sposób mało sformalizowany, czego konsekwencją jest łatwy dostęp obywateli.

Na koniec tej części warto odnotować, iż w praktyce ukształtowały się dwie zasadnicze odmiany instytucji ombudsmanskich:

- nordycka (dla której typowe jest powoływanie przez parlament, kadencyjność oraz bezpośredni dostęp dla obywateli),
- brytyjsko-francuska (cechująca się powoływaniem prze głowę państwa i obowiązkowe pośrednictwo deputowanego w kontaktach zainteresowanego obywatela)¹⁵.

Podkreślenia wymaga również, iż ombudsman jest – co do zasady – organem o charakterze monokratycznym, ale dostrzec można również inne odmiany (kolegialny, np. w Austrii). Przy czym może obejmować zakresem działania terytorium całego państwa albo jego część (np. Rzecznik do Spraw Wojskowych w Niemczech)¹⁶.

oceny, [w:] *Systemy ochrony praw człowieka: europejski i azjatyckie. Inspiracja uniwersalna – uwarunkowania kulturowe – bariery realizacyjne*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2016 (w druku).

¹⁴ L. Garlicki, *Ewolucja rzecznika praw obywatelskich (ombudsmiana) w świecie współczesnym*, [w:] *Rzecznik praw obywatelskich...*, s. 14–15; podobnie B. Banaszak, *Prawo...*, s. 707.

¹⁵ Por. A. Pieniążek, *Rzecznik Praw Obywatelskich w systemie organów państwa*, [w:] *Ustrój i struktura aparatu państwowego i samorządu terytorialnego*, red. W. Skrzydło, Warszawa 1997, s. 199; W. Sokolewicz, *Rzecznik Praw Obywatelskich...*, s. 4.

¹⁶ B. Banaszak, *Prawo...*, s. 707.

IV.

Ombudsmam znajduje zakotwiczenie w postanowieniach przyjętych w Konstytucji Kirgistanu¹⁷. Zgodnie z tym aktem prawnym ombudsman kirgiski (akcyjkatczy) sprawuje kontrolę nad przestrzeganiem praw i wolności człowieka i obywatela¹⁸. Jednocześnie ustrojodawca scedował na ustawodawcę zwykłego obowiązek określenia zasad organizacji i trybu działalności organów państwowych, w tym także akcyjkatczy¹⁹. Reguluje tę problematykę ustawa Republiki Kirgiskiej z 31 lipca 2002 r. „O Ombudsmanie (Akcyjkatczy) Republiki Kirgiskiej”²⁰. Ustawa ta określa sferę kompetencji, formę i sposób działalności, procedury wybrania i dowłania z urzędu ombudsmena (akcyjkatczy) Republiki Kirgiskiej. W świetle tej ustawy, akcyjkatczy realizując powierzone zadania (przestrzeganie konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela na terytorium Republiki Kirgiskiej i w granicach jej jurysdykcji) w swojej działalności kieruje się Konstytucją i ustawami, a także umowami międzynarodowymi, które weszły w życie w przewidzianym ustawą trybie²¹.

Zgodnie z ustawodawstwem kirgiskim celem kontroli akcyjkatczy jest w szczególności: obrona praw i wolności człowieka i obywatela, ogłoszonych Konstytucją i ustawami, umowami międzynarodowymi i porozumie-

¹⁷ Przy czym instytucji ombudsmena nie można zakwalifikować do jednej z trzech władz w klasycznym trójpodziale. Podobny problem z umiejscowieniem instytucji ombudsmena występuje także w Federacji Rosyjskiej, zob. А.П. Евдошенко, *Место и роль Уполномоченного по правам человека в РФ в системе органов государственной власти*, „Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена” 2009, № 110, s. 227–230; В.С. Галаутдинов, *Правовая природа института Уполномоченного по правам человека (Омбудсмана) в Российской Федерации*, „Вестник Пензенского государственного университета” 2014, № 2 (6), s. 40–46. Wydaje się, że zasadne byłoby uznanie ombudsmena za organ należący do tak zwanej „władzy kontrolnej”.

¹⁸ Art. 108 Konstytucja Republiki Kirgiskiej z 27 czerwca 2010 r., <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/202913> (6.02.2015).

¹⁹ Art. 109 Konstytucji Kirgistanu z 2010 r.

²⁰ <http://ombudsman.kg/normativy/29-zakon-kyrgyzskoy-respubliki-ob-ombudsmene-akyykatchy-kyrgyzskoy-respubliki.html> (4.02.2015).

²¹ Art. 1 ustawy Ustawa Republiki Kirgiskiej z 31 lipca 2002 r. „O Ombudsmanie (Akcyjkatczy) Republiki Kirgiskiej”, <http://ombudsman.kg/normativy/29-zakon-kyrgyzskoy-respubliki-ob-ombudsmene-akyykatchy-kyrgyzskoy-respubliki.html> (6.02.2015), dalej: Ustawa o Ombudsmanie.

niami, ratyfikowanymi przez Republikę Kirgiską; przestrzeganie i szanowanie praw i wolności człowieka i obywatela; przeciwdziałanie naruszeniu praw i wolności człowieka i obywatela; współdziałanie w dostosowaniu ustawodawstwa Republiki Kirgiskiej do wytycznych wynikających z Konstytucji, oraz ze standardów międzynarodowych w tym obszarze; podejmowanie działań w celu poprawy współpracy międzynarodowej w obszarze obrony praw i wolności człowieka i obywatela; przeciwdziałanie każdej formie dyskryminacji w realizacji przez człowieka swoich praw i wolności; współdziałanie w kształtowaniu świadomości prawnej ludności²².

Z punktu widzenia pozycji ustrojowej akyjkaczy kluczowe znaczenie mają dwie zasady: niezawisłości (związanej z płaszczyzną funkcjonalną – działalnością ombudsmana), oraz niezależności (związanej z płaszczyzną organizacyjną i brakiem podległości z wyjątkiem odpowiedzialności przed parlamentem)²³.

Akyjkaczy jest konstytucyjnym, niezależnym i wyodrębnionym organem państwowym, powołanym w ściśle określonym celu – ochrony praw i wolności obywatelskich. Dostrzec można jednak pewne powiązania organizacyjne akyjkaczy z parlamentem (Żogorku Kenesz). W Kirgistanie przyjęto, iż Żogorku Kenesz wybiera i odwołuje akyjkaczy, a na jego wniosek wybiera i odwołuje zastępców. Przyjęty model wyboru ombudsmana stanowi przejaw realizacji skandynawskiego wariantu tej instytucji. Model ten zakłada, że dopuszczalne są a nawet w pewnej mierze konieczne powiązania organizacyjne i funkcjonalne ombudsmana z parlamentem, natomiast obowiązuje niezależność w relacji do administracji publicznej²⁴.

W Kirgistanie procedura powoływania akyjkaczy jest dość skomplikowana. Podkreślić należy, iż ustawodawca dość szeroko określił katalog podmiotów legitymowanych do przedstawienia kandydatur na urząd ombudsmana. Prawo to posiadają: prezydent, zrzeczenie deputowanych, a także partie polityczne i zrzeczenia społeczne. O każdej kandydaturze przedstawia się opinię właściwego komitetu Żogorku Kenesza²⁵. Przyjęte rozwiąza-

²² Art. 3 ustawy o Ombudsmanie.

²³ Podobnie B. Naleziński, op.cit. 448.

²⁴ B. Naleziński, op.cit., s. 448.

²⁵ Art. 125 ustawy Republiki Kirgiskiej z 25 listopada 2011 r. „O Regulaminie Żogorku Kenesza Republiki Kirgiskiej”, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203166>

nie należy pozytywnie ocenić, bowiem umożliwia różnych sferom politycznym, jak i społecznym proponowanie kandydata na to stanowisko.

Ombudsman wybierany jest przez parlament w głosowaniu tajnym z wykorzystaniem kart. Przyjęto, iż nad każdym kandydatem na ten urząd deputowani głosują oddzielnie. Ombudsmanem zaś zostaje ten, kto otrzyma większość głosów od ogólnej liczby deputowanych Żogorku Kenesza. Jeśli w wyniku głosowania wybrano dwóch i więcej kandydatów z równą liczbą oddanych na nich głosów, głosowanie przeprowadza się na jednej liście i wybranym uznaje się tego, który otrzymał zwykłą większość głosów. Z Regulaminu Żogorku Kenesza wynika, iż decyzje tego organu o wyborze, o wyrażeniu zgody na powołanie i o zatwierdzeniu wyboru na urzędy przyjmowane są większością obecnych, jednak nie mniej niż 50 głosami deputowanych. W przypadku niewyrażenia zgody przez Parlament na powołanie przedstawionych kandydatur, prezydent obowiązany jest w ciągu piętnastu dni kalendarzowych przedstawić inne kandydatury. Procedurę głosowania kontynuuje się aż do wybrania akýjkaczy.

Akýjkaczy wybierany jest na trzydzieści dni przed upływem kadencji poprzednika. W sytuacji zaś przedterminowego zakończenia pełnomocnictw wybór ombudsmana winien odbyć się w terminie miesięcznym. Pomimo upływu kadencji ombudsman pełni obowiązki do momentu wyłonienia jego następcę.

Ustawodawca określił dość szczegółowo wymogi formalne na stanowisko ombudsmana. W świetle obowiązujących rozwiązań funkcję akýjkaczy może pełnić każdy, kto: posiada obywatelstwo Republiki Kirgiskiej; włada językiem państwowym (j. kirgiskim) i oficjalnym (j. rosyjskim); posiada odpowiedni wiek (nie młodszy niż 30 lat i nie starszy niż 65 lat); nie jest skazany za popełnienie przestępstwa. Na poziomie ustawy jednak nie określono wymogów co do odpowiedniego wykształcenia oraz doświadczenia zawodowego, ani kwalifikacji moralnych kandydata na ombudsmana. W tym zakresie rozważać można uszczegółowienie ustawy²⁶.

(10.02.2015), dalej: Regulamin Żogorku Kenesza.

²⁶ Porównawczo o wymogach wobec Pełnomocnika Praw Człowieka w FR, patrz np. Г.В. Синцов, Д.Е. Феоктистов, *Требования, предъявляемые к Уполномоченному по правам человека в Российской Федерации*, „Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал” 2011, № 3, s. 15–18.

Natomiast ustawodawca kirgiski wprowadził instrumenty gwarantujące niezależność akcyjkatczy. Podstawowe znaczenie w tym zakresie ma zasada kadencyjności ombudsmana. Jego kadencja wynosi pięć lat. W piśmiennictwie przyjmuje się, iż zasadą funkcjonowania organów państwa demokratycznego jest – co do zasady – ich kadencyjność, polegająca na udzieleniu danemu organowi w konkretnym składzie personalnym pełnomocnictw na określony okres²⁷. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, iż kadencyjność wypełnia fundamentalne funkcje: gwarantuje rotacje składu osobowego, zapewnia horyzont wykonywania kompetencji przypisanych danemu organowi i pewną cykliczność poddawania kontroli sposobu zajmowania tychże stanowisk, zabezpiecza, aby dane stanowisko nie zostało personalnie związane z określoną osobą, zapewnienia stabilizację składu osobowego²⁸.

Przy czym dopuszczalny jest ponowny wybór na to stanowisko. Tego typu rozwiązanie może stanowić pewne zagrożenie dla niezależnego wykonywania funkcji ombudsmanskich bowiem może rodzić pokusę u pełniącego urząd zostania wybranym na kolejną kadencję, co oznaczać może konieczność realizacji oczekiwać odpowiedniej większości parlamentarnej. W celu przeciwdziałania tego typu praktykom można rozważyć z jednej strony wykluczenie reelekcji na to stanowisko, a z drugiej wydłużenie kadencji do odpowiadającej np. sędziom Trybunału Konstytucyjnego²⁹.

Ponadto akcyjkatczy może mieć nie więcej niż dwóch zastępców, których również wybiera i odwołuje również Żogorku Kenesz na wniosek akcyjkatczy. Przy wstępowaniu na urząd akcyjkatczy i jego zastępcy na posiedzeniu Żogorku Kenesza składają przysięgę, zobowiązując się do działania niezależnie, odpowiedzialnego i bezstronnego. Akcyjkatczy i jego zastępcy obejmują obowiązki z momentem złożenia przysięgi³⁰.

²⁷ Na ten temat w szczególności: B. Przywora, *Prokurator Generalny jako organ ochrony prawnej – uwagi de lege lata i postulatory i de lege ferenda*, [w:] *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, Warszawa 2014, s. 482.

²⁸ Szerzej: M. Zubik, *Powolywanie członków Rady Polityki Pieniężnej w świetle zasad kadencyjności oraz działalności organów państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 4, s. 41; podobnie zob. też A. Poglódek, B. Przywora, *Instytucja Adwokatów parlamentarnych w Mołdawii...*, s. 631.

²⁹ Zob. M. Zubik, *Ustrój polskich ombudsmanów...*, s. 223.

³⁰ Art. 5 ustawy o Ombudsmanie.

W celu zagwarantowania odpowiedniego poziomu niezależności akcyjkatczy ustrojodawca wprowadził określone przesłanki, skutkujące przedterminowym jego odwołaniem, do katalogu tych zalicza się: odmowę dalszego wykonywania obowiązków w drodze złożenia pisemnego zawiadomienia; uprawomocnienie się skazującego wyroku sądu; uprawomocnienie się decyzji sądu o uznaniu akcyjkatczy lub jego zastępcy, przypadłym bez wieści lub zmarłym; śmierć akcyjkatczy lub jego zastępcy; naruszenie przez akcyjkatczy lub jego zastępcy przysięgi; niezatwierdzenie jego sprawozdania przez Żogorku Kenesza; utratę przez akcyjkatczy lub zastępcę obywatelstwa Republiki Kirgiskiej; uznania akcyjkatczy lub jego zastępcę przez sąd ubezwłasnowolnionym. Przy czym kirgiski ustawodawca przyjął, iż specjalna komisja Żogorku Kenesza zobowiązana jest do wydania opinii o istnieniu podstaw do przeterminowego usunięcia z urzędu ombudsmana lub jego zastępców. Za taką opinią musi zagłosować co najmniej dwie trzecie ogólnej liczby członków komisji³¹.

Ustawodawca wprowadził także szereg innych instrumentów mających na celu zagwarantowanie niezależności i niezawisłości akcyjkatczy. Ombudsman kirgiski jest niezawisły od organów państwowych. Bez zgody parlamentu Żogorku Kenesza nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej i administracyjnej, ani zatrzymany, ani aresztowany, z wyłączeniem sytuacji zatrzymania go na miejscu przestępstwa, a także poddania przeszkaniu lub kontroli osobistej, z wyłączeniem sytuacji, kiedy przewidziano to ustawodawstwem Republiki Kirgiskiej dla zapewnienia bezpieczeństwa innych osób. W sytuacji zatrzymania ombudsmana na miejscu przestępstwa dokonujący zatrzymania, niezwłocznie powiadamia o tym prokuratora generalnego, który z kolei powiadamia Parlament, w którego kompetencji leży podjęcie decyzji o daniu zgody na dalsze stosowanie tego środka procesowego. W razie nieotrzymania w ciągu 24 godzin zgody Żogorku Kenesza na jego zatrzymanie, musi zostać niezwłocznie zwolniony. W przeciwnym razie sprawa karna może być wszczęta tylko przez prokuratora generalnego³².

³¹ Art. 7 ustawy o Ombudsmanie.

³² O znaczeniu gwarancji prawnych (w tym immunitacie) dla ombudsmana, patrz: Д.Е. Феоктистов, *Правовые гарантии персональной независимости Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации*, „Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал” 2010, № 5, s. 11–17; Idem, *Неприкосновенность Уполномоченного по правам че-*

Ponadto ustawodawca wprowadził zakaz niepołączalności funkcji akcyj-kaczych z innymi stanowiskami w aparacie państwa oraz z funkcjami publicznymi (tzw. *incompatibilitas*), jako jedno z fundamentalnych, ustrojowych rozwiązań współczesnego parlamentaryzmu. Głównym *ratio legis* wprowadzenia tego zakazu było stworzenie należytych gwarancji niezależności w sprawowaniu funkcji, a zwłaszcza wyeliminowania mogących się pojawiać konfliktów interesów i zjawisk korupcyjnych³³. W Kirgistanie przyjęto, iż ombudsman nie może łączyć piastowanej funkcji z mandatem deputowanego Żogorku Kenesza lub deputowanego lokalnego kenesza. Akcyjkatczy mają także zakaz zajmowania się inną odpłatną działalnością, oprócz pedagogicznej, naukowej i twórczej. W sytuacji naruszenia tego zakazu Żogorku Kenesz zobowiązany jest odwołać urzędującego ombudsmena i wybrać nowego. Przyjęte rozwiązanie należy pozytywnie ocenić, w kategoriach wzmocnienia gwarancji niezależności ombudsmena. Przy tym należy zauważyć, iż ustawodawca zagwarantował ombudsmanowi prawo powrotu po zaprzestaniu wykonywania obowiązków na stanowisko zajmowane poprzednio albo otrzymać stanowisko równorzędne poprzednio zajmowanemu, jeżeli nie ma przeszkód prawnych.

Na koniec tej części zasadne jest przedstawić zasady pociągania ombudsmena i jego zastępców do odpowiedzialności karnej. W Kirgistanie Żogorku Kenesz wyraża zgodę po przedstawieniu odpowiedniego wniosku przez prokuratora generalnego lub wykonującego jego obowiązki. W celu rozpatrzenia wniosku tworzy się komisję do spraw postępowania w tym trybie. Komisja rozpatruje wniosek i przedstawia Żogorku Keneszowi opinię w terminie nie później niż 21 dnia od momentu jej utworzenia. Przy rozpatrywaniu sprawy o wyrażenie zgody na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej i odpowiedzialności administracyjnej, nakładanej w trybie sądowym, komisja zobowiązana jest wysłuchać wniosek prokuratury generalnej, a tak-

ловека в Российской Федерации Вопросы правовой регламентации, „Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки” 2012, Н 1, s. 22–24.

³³ Szerzej na temat niepołączalności (*incompatibilitas*) w szczególności: L. Garlicki, Komentarz do art. 103 Konstytucji, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 1 i n.; B. Przywora, *Konstytucyjna zasada niepołączalności mandatu parlamentarnego (incompatibilitas) a służba cywilna*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 2, s. 207–222 i przywoływana tam literatura; A. Poglódek, *Niepołączalność*, [w:] *Konstytucyjny system...*, s. 62–64.

że osobę wobec której rozstrzyga się sprawę. Informację komisji i projekt decyzji o wyrażeniu zgody na pociągnięcie państwowych osób urzędowych do odpowiedzialności karnej włącza się do porządku dziennego najbliższego posiedzenia Żogorku Kenesza. Ogranicza się do interpretacji, oceny lub doprecyzowania tylko tych faktów, które były wymienione we wniosku. Postanowienie przyjmuje się tajnym głosowaniem większością obecnych, jednak nie mniej niż 50 głosami deputowanych³⁴.

V.

Z punktu widzenia pozycji ustrojowej ombudsmana kluczowe znaczenie ma zakres jego uprawnień w stosunku do powierzonych obowiązków. Ustawodawca kirgiski przyznaje akyjkatczy szereg uprawnień, w szczególności do: niezwłocznego przyjęcia przez prezydenta Żogorku Kenesza, premiera i członków rządu, przewodniczących Sądu Najwyższego, Izby Konstytucyjnej Sądu Najwyższego, prokuratora generalnego, dowódcy sił zbrojnych, administrację miejsc przymusowego zatrzymania obywateli, kierowników innych organów państwowych, organów samorządu lokalnego, zrzeszeń społecznych, przedsiębiorstw, instytucji, organizacji. Ponadto akyjkatczy może uczestniczyć na posiedzeniach Żogorku Kenesza, na posiedzeniach Rządu, Sądu Najwyższego, Izby Konstytucyjnej Sądu Najwyższego, kolegium prokuratora generalnego i innych organów kolegialnych.

Z punktu widzenia wpływu na kształt ustawodawstwa kluczowe znaczenie mają przyznane ombudsmanowi kirgiskiemu prawa: zwracania się do Izby Konstytucyjnej Sądu Najwyższego z wniosem o uznanie niekonstytucyjnymi ustaw i innych aktów prawnych Republiki Kirgiskiej, dotyczących praw i wolności człowieka i obywatela; zwracania się w Żogorku Kenesza z petycją o oficjalną wykładnię ustaw Republiki Kirgiskiej, otrzymywania planów działalności ustawodawczej Żogorku Kenesza i Rządu i wniesionych projektów ustaw, uczestniczenia w grupach roboczych do spraw przygotowania projektów ustaw; wydawania opinii o przekazanych przez odpowiednie organy projektach ustaw; zwracania się z wnioskami do podmiotów którym przysługuje prawo inicjatywy ustawodawczej o zmianie lub uzu-

³⁴ Art. 126 Regulaminu Żogorku Kenesza.

pełnieniu obowiązującego ustawodawstwa Republiki Kirgiskiej; wnoszenia o zawarcie, wypowiedzenie lub zawieszenie obowiązywania umów międzynarodowych³⁵.

W celu kontroli przestrzegania praw człowieka aktywnie może zwłaszcza: wizytować organy władzy państwowej, organów samorządu lokalnego, przedsiębiorstw, instytucji, organizacji niezależnych od form własności, a także jednostek wojskowych; żądać i otrzymywać od organów państwowych, organów samorządu lokalnego, przedsiębiorstw, organizacji i instytucji, zrzeszeń społecznych i partii politycznych wiadomości, materiałów i dokumentów w sprawach, podlegających wyjaśnieniu w trakcie rozpatrywania wniosku lub skargi, domagać się dostępu do informacji, związanej ze służbową, komercyjną i państwową tajemnicami, w trybie, określonym ustawodawstwem Republiki Kirgiskiej; zwracać się do Sądu Najwyższego z wnioskami dotyczącymi wyjaśnienia w sprawach stosowania ustawodawstwa, zwracać się w Żogorku Kenesza z wnioskiem o utworzenie komisji parlamentarnej dla zbadania³⁶ ujawnionych naruszeń praw i wolności człowieka i obywatela lub o przeprowadzeniu przesłuchać parlamentarnych, uczestniczyć w pracy wymienionej komisji lub prowadzonych przesłuchaniach. A także prawo przedstawiania prezydentowi, Rządowi programów celowych i prowadzenia kompleksowych i skoordynowanych działań dla ochrony praw i wolności człowieka i obywatela, uczestniczyć w ich wykonywaniu oraz prawo przesyłania organom państwowym i organom samorządu lokalnego wniosków dotyczących ulepszenia procedur administracyjnych³⁷, czy prawa wystąpienia do organów władzy państwowej, organów samorządu lokalnego, przedsiębiorstw, instytucji i organizacji niezależnie od form własności z petycją o wszczęcie dyscyplinarnego lub administracyjnego postępowania w odniesieniu do osób urzędowych i pracowników, naruszających prawa i wolności człowieka i obywatela³⁸.

Ponadto należy wyróżnić działalność ombudsmiana w wspomaganiu rozwoju współpracy międzynarodowej w obszarze praw i wolności człowieka i obywatela. Aktywność ta stanowi część działalności państwa w polityce za-

³⁵ Art. 8¹ ustawy o Ombudsmanie.

³⁶ Mowa tu o parlamentarnej komisji śledczej.

³⁷ Art. 8 ustawy o Ombudsmanie.

³⁸ Art. 8² ustawy o Ombudsmanie.

granicznej w celu ochrony swoich obywateli poza jego obszarem i wzmocnienia związków z rodakami, zamieszkującymi za granicą. W tym zakresie akyjkaczy ma prawo m.in.: ustanawiać bezpośrednie związki z organizacjami międzynarodowymi i organami międzypaństwowymi powołanymi do ochrony praw człowieka, organami narodowymi zajmującymi się prawami człowieka w innych państwach i zawierać z nimi porozumienia o wzajemnej pomocy w ochronie praw człowieka; reprezentować państwo w charakterze eksperta w stosunkach międzynarodowych w obszarze praw człowieka; uczestniczyć w przygotowaniu i rozpatrzeniu sprawozdań narodowych, przedstawianych w międzypaństwowych organach powołany do ochrony praw człowieka³⁹.

VI.

W celu właściwego (efektywnego) wykonywania powierzonych zadań przez ombudsmana fundamentalne znaczenie ma zapewnienie odpowiedniej infrastruktury organizacyjnej. Ombudsman posiada aparat pomocniczy. Akyjkaczy zatwierdza regulamin, w którym dokładnie określa organizację i sposób działalności. Przy czym prawa obowiązki i zasady odpowiedzialności pracowników aparatu ombudsmana, a także warunki przechodzenia przez nich do służby państwowej, określone zostały ustawą Republiki Kirgiskiej „O służbie państwowej”⁴⁰ i ustawodawstwem.

Wybory pierwszego ombudsmana odbyły się 21 listopada 2002 r., a 13 grudnia 2002 r. pierwszy kirgiski ombudsman Tursunbaj Bakir Uulu oficjalnie objął urząd. Żogorku Kenesz 14 lutego 2008 r. wybrał na ombudsmana Tursunbek Akun. Przystąpił on do wykonywania obowiązków 21 lutego 2008 r. Natomiast 27 czerwca 2013 r. – na podstawie decyzji tymczasowej komisji deputanckiej – Żogorku Kenesz przedterminowo odwołał z zajmowanego urzędu Tursunbeka Akuna. Przyczyną przedterminowego usunięcia stało się poważne naruszenie przez T. Akunoma złożonej przysięgi. Parlament kirgiski 3 października 2013 r. wybrał na ombudsmana Aman-

³⁹ Art. 8³ ustawy o Ombudsmanie.

⁴⁰ Ustawa Republiki Kirgiskiej z 11 sierpnia 2004 r. O służbie państwowej”, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1513> (6.02.1015).

bajewa Baktybeka Abdilaszymowicza⁴¹. Ten z kolei został odwołany z zajmowanego urzędu przez Żogorku Kenesz w dniu 15 czerwca 2015 r.⁴²

Zgodnie z Konstytucją Żogorku Kenesz wysłuchuje corocznego sprawozdania akcyjkatczy z działalności⁴³. Do 1 kwietnia każdego roku ombudsman przedstawia Parlamentowi roczne sprawozdanie za okres od 1 stycznia do 31 grudnia ubiegłego roku o przestrzeganiu praw i wolności człowieka w Republice Kirgiskiej przez organy władzy państwowej, organy samorządu lokalnego, zrzeszenia obywateli, przedsiębiorstwa, instytucje, organizacje niezależnie od form ich własności i ich osoby urzędowe, które naruszają swoimi działaniami (brakiem działań) prawa i wolności człowieka i obywatela, i o ujawnionych niedostatkach w ustawodawstwie o ochronie praw i wolności człowieka i obywatela. W sprawozdaniu rocznym ombudsman wskazuje liczbę i charakter otrzymanych skarg, włączając skargi, które zostały odrzucone (ze wskazaniem przyczyn ich odrzuczenia) i skarg, które stały się przedmiotem rozpatrzenia. Coroczne sprawozdanie ombudsmiana zawierać winno oceny, opinie i rekomendacje w zakresie zapewnienia praw i wolności człowieka. Sprawozdanie uzupełnia się dodatkiem, zawierającym sprawozdanie budżetowe instytucji za okres sprawozdawczy.

W razie konieczności ombudsman może przedstawiać parlamentowi specjalne sprawozdanie co do przestrzegania w Republice Kirgiskiej praw i wolności człowieka i obywatela. Przyjęto, że w sprawie corocznych i specjalnych sprawozdań ombudsmiana Żogorku Kenesz przyjmuje postanowienie większości głosów od ogólnej liczby deputowanych⁴⁴. Na posiedzenia Żogorku

⁴¹ Postanowienie Żogorku Kenesza Republiki Kirgiskiej z 3 października 2013 r. o wybraniu akcyjkatczy (ombudsmiana) Republiki Kirgiskiej, <http://ombudsman.kg/normativy/181-ob-izbranii-akyykatchy-ombudsmena-kyrgyzskoy-respubliki.html> (6.02.2015).

⁴² Postanowienie Żogorku Kenesza Republiki Kirgiskiej z 15 czerwca 2015 r. o odwołaniu z urzędu akcyjkatczy (ombudsmiana) Republiki Kirgiskiej Amanbajewa Baktybeka Abdilaszymowicza, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/76299> (15.07.2015).

⁴³ Art. 74 Konstytucji Kirgistanu.

⁴⁴ Przy tym akcyjkatczy podlega w swojej działalności postanowiu ustawy Republiki Kirgiskiej z 28 grudnia 2006 r. „O dostępie do informacji znajdującej się w posiadaniu organów państwowych i organów samorządu lokalnego Republiki Kirgiskiej”, <http://ombudsman.kg/normativy/154-zakon-kyrgyzskoy-respubliki-o-dostupe-k-informacii-nahodyascheysya-vedenii-gosudarstvennyh-organov-i-organov-mestnogo-samoupravleniya-kyrgyzskoy-respubliki.html> (6.02.2015).

Kenesza – w celu wysłuchania corocznych i specjalnych sprawozdań aktykaczych i dyrektora Narodowego Centrum – zaprasza się premiera, prokuratora generalnego, członków Rządu, kierowników innych organów państwowych. Po rozpatrzeniu sprawozdania ombudsmana przez Komitet Praw Człowieka, Ustawodawstwa Konstytucyjnego i Ustroju Państwowego, Żogorku Kenesz ma obowiązek wysłuchać sprawozdanie na swoim najbliższym posiedzeniu, a następnie ocenić celowość wykonania rekomendacji ombudsmana.

Działalność ombudsmana jest jawna i rozpowszechniana w środkach masowego przekazu, z wykluczeniem konfidencyjnej informacji (nie można rozpowszechniać informacji poufnej, dotyczącej życia osobistego). Dążąc do rozszerzania wiedzy o prawach człowieka, formach i metodach ich ochrony ombudsman tworzy oficjalne periodyczne wydawnictwo prasowe⁴⁵, a w celu stymulowania działalności, skierowanej na przestrzeganie i ochronę praw i wolności człowieka i obywatela, ombudsman zatwierdza nagrody, nagrody pieniężne i odznaki pamiątkowe⁴⁶.

Wniosek i skarga nie podlegają opłacie. Ombudsman po analizie skargi obowiązany jest powiadomić wnioskodawcę o jej rezultatach⁴⁷. Wnioski składa się ombudsmanowi w formie pisemnej w ciągu roku od dnia ujawnienia naruszenia praw i wolności człowieka i obywatela. W razie wyjątkowych okoliczności okres ten może być wydłużony przez ombudsmana, jednak nie więcej niż do dwóch lat.

VII.

Już samo wprowadzenie ombudsmana w Kirgistanie należy odczytywać w kategoriach sięgania do dorobku państw o utrwalonych porządkach demokratycznych. Tego typu instytucje stanowią pozasądowy (uzupełniający) mechanizm ochrony praw i wolności człowieka i obywatela. Pamiętać należy, iż Kirgistan – podobnie jak większość państw powstałych z rozpadu ZSRR – jest stosunkowo młodym państwem, które u progu swojej niepodległości musiało się zmierzyć z problemem ochrony praw człowieka.

⁴⁵ Art. 11² ustawy o Ombudsmanie.

⁴⁶ Art. 11³ ustawy o Ombudsmanie.

⁴⁷ Art. 9 ustawy o Ombudsmanie.

Wprowadzenie tej instytucji niewątpliwie zbliża Kirgistan do standardów europejskich⁴⁸. Tym bardziej, iż w rozwiązaniach kirgiskich odnaleźć można szereg mechanizmów charakterystycznych dla modelu skandynawskiego ombudsmana. W tym zakresie szczególnie znaczenie mają regulacje dotyczące jego powoływania oraz mające na celu zapewnienie niezależności. Ponadto zwrócić należy uwagę, iż kirgiski ustawodawca wyposażył akyjkaczczy w szereg uprawnień pozwalających mu realizować zadania w zakresie ochrony praw i wolności. Podkreślenia wymaga, iż kirgiski ombudsman skutecznie wykorzystuje przyznane mu przez ustawodawcę uprawnienia, korzystając przykładowo z możliwości przedstawiania tematycznych sprawozdań⁴⁹. Każde takie sprawozdanie ze swej istoty stanowi zwrócenie uwagi prawodawcy na konieczność ulepszenia prawa lub praktyki jego stosowania. Obszerne są także coroczne sprawozdania akyjakaczczy⁵⁰. Natomiast praktyczna możliwość zwracania się do akyjkaczczy – w celu ochrony swoich praw i swobód – zapewniana jest zarówno poprzez przedstawicielstwa tego urzędu w poszczególnych obwodach, jak również drogą elektroniczną⁵¹.

W świetle poczynionych ustaleń stwierdzić należy, iż ustawodawca kirgiski zrealizował standardy (zasady) paryskie, przewidziane dla instytucji ombudsmanskich. Jednakże – wobec wyzwań, jakie jeszcze stoją przed Kirgistanem w szczególności w kwestii ochrony praw człowieka – celowe byłoby przyznanie akyjkaczczy prawa inicjatywy ustawodawczej w zakresie objętych jego uprawnieniami. Można również rozważać wprowadzenie zakazu reelekcji ombudsmana, przy jednoczesnym wydłużeniu jego kadencji⁵². Rozwiązanie to będzie stanowić swego rodzaju zabezpieczenie przed potencjalnym zagrożeniem realizowania przez urzędującego ombudsmana oczekiwań odpowiedniej większości parlamentarnej.

⁴⁸ Podobnie np. w przypadku instytucji praw człowieka w Mołdawii, zob. A. Poglódek, B. Przywora, *Instytucja Adwokatów parlamentarnych w Mołdawii...*, s. 643.

⁴⁹ W 2014 r. sprawozdanie takie zostało poświęcone sytuacji osób niepełnosprawnych: <http://ombudsman.kg/ru/node/361> (6.02.2015).

⁵⁰ Przykładowo informacja „O przestrzeganiu praw człowieka i obywatela w Republice Kirgiskiej” z 2013 r. liczy 200 stron: <http://ombudsman.kg/ru/node/357> (6.02.2015). Na moment pisanie tego tekstu nie była jeszcze opublikowana informacja za 2014 r.

⁵¹ Strona akyjkaczczy (ombudsmana) Republiki Kirgiskiej, <http://ombudsman.kg/> (6.02.2015).

⁵² Zob. M. Zubik, *Ustrój polskich ombudsmanów...*, s. 223.

Literatura

- Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008.
- Bodio T., Mołdawa T., *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2007.
- Синцов Г.В., Феоктистов Д.Е., *Требования, предъявляемые к Уполномоченному по правам человека в Российской Федерации*, „Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал” 2011, № 3.
- Евдошенко А.П., *Место и роль Уполномоченного по правам человека в РФ в системе органов государственной власти*, „Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена” 2009, № 110.
- Феоктистов Д.Е., *Неприкосновенность Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации Вопросы правовой регламентации*, „Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки” 2012, № 1.
- Феоктистов Д.Е., *Правовые гарантии персональной независимости Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации*, „Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал” 2010, № 5.
- Галютдинов В.С., *Правовая природа института Уполномоченного по правам человека (Омбудсмана) в Российской Федерации*, „Вестник Пензенского государственного университета” 2014, № 2 (6).
- Garlicki L., *Ewolucja rzecznika praw obywatelskich (ombudsmana) w świecie współczesnym*, [w:] *Rzecznik praw obywatelskich*, red. L. Garlicki, Warszawa 1989.
- Garlicki L., *Komentarz do art. 103*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. V, red. L. Garlicki, Warszawa 2007.
- Grzybowski M., *Ombudsmann w państwach nordyckich. Geneza, ewolucja i współczesne oblicze instytucji*, [w:] *Rzecznik praw obywatelskich*, red. L. Garlicki, Warszawa 1989.
- Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 года, http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=31497 (6.02.2015).
- Kucsko-Stadlmayer G., *The Legal Structures of Ombudsman Institutions in Europe – Legal Comparative Analysis*, [w:] *European – Ombudsman – Institutions*, ed. G. Kucsko-Stadlmayer, Wien, 2008.
- Leszczenko L., *Adaptacja wzorców europejskich instytucji demokratycznych w Kirgistanie. Na przykładzie instytucji ombudsmana*, [w:] *Studia z nauk humanistycznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Bernarda Janusza Albina w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław 2006.
- Leszczenko L., *Instytucja ombudsmana w państwach poradzieckich. Geneza – status prawny – rozwój*, Warszawa 2011.
- Лазаревский Н.И., *Лекции по русскому государственному праву*. Том I. Конституционное право (издание 2-е), С.-Петербург 1910.

- Malinowska I., *Rzecznik Praw Obywatelskich w systemie ochrony praw i wolności w Polsce*, Warszawa 2007.
- Makowiec A., Przywora B., *Ombudsman in Poland – an attempt of evaluation*, „CER Comparative European Research 2015”, Londyn 2015.
- Медушевский А., *Теория конституционных циклов*, Москва 2005.
- Naleziński B., *Rzecznik Praw Obywatelskich*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. P. Sarnacki, Warszawa 2011.
- Pieniążek A., *Rzecznik Praw Obywatelskich w systemie organów państwa*, [w:] *Ustrój i struktura aparatu państwowego i samorządu terytorialnego*, red. W. Skrzydło, Warszawa 1997.
- Pogłódek A., *Niepołączalność*, [w:] *Konstytucyjny system organów państwowych*, red. B. Szmulik, M. Paździor, Warszawa 2014.
- Pogłódek A., Przywora B., *Instytucja Adwokatów parlamentarnych w Mołdawii w latach 1997–2014*, [w:] *Modele ochrony praw człowieka: europejski i amerykański. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. J. Jaskiernia, Warszawa 2015.
- Pogłódek A., Przywora B., *Pełnomocnik Praw Człowieka w Tadżykistanie – próba oceny*, [w:] *Systemy ochrony praw człowieka: europejski i azjatyckie. Inspiracja uniwersalna – uwarunkowania kulturowe – bariery realizacyjne*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2016 (w druku).
- Pogłódek A., Przywora B., *Prawo do informacji publicznej w Polsce na tle rozwiązań przyjętych w krajach Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Jawność działania samorządu terytorialnego*, red. B. Dolnicki, Warszawa 2015.
- Przywora B., *Konstytucyjna zasada niepołączalności mandatu parlamentarnego (incompatibilitas) a służba cywilna*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 2.
- Przywora B., *Prokurator Generalny jako organ ochrony prawnej – uwagi de lege lata i postulaty i de lege ferenda*, [w:] *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania*, red. J. Jaskiernia, Warszawa 2014.
- Sokolewicz W., *Rzecznik Praw Obywatelskich*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. V, red. L. Garlicki, Warszawa 2007.
- Starzec B., *Rzecznik Praw Obywatelskich*, [w:] *Konstytucyjny system organów państwowych*, red. B. Szmulik, M. Paździor, Warszawa 2014.
- Wojtaszczyk K., *System konstytucyjny państwa*, [w:] *Kirgistan: historia – społeczeństwo – polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2004.
- Захаров Н.А., *Системы русской государственной власти*, Новочеркасск 1912.
- Zubik M., *Powoływanie członków Rady Polityki Pieniężnej w świetle zasad kadencyjności oraz działalności organów państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 4.
- Zubik M., *Rzecznik Praw Obywatelskich w Polsce. Dwadzieścia z dwustu lat istnienia ombudsmana na świecie*, [w:] *Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej*, red. J. Wawrzyniak, M. Laskowska, Warszawa 2009.

Zubik M., *Ustrój polskich ombudsmanów w perspektywie 15 lat obowiązywania Konstytucji RP*, [w:] *XV lat obowiązywania Konstytucji RP z 1997 r. Księga jubileuszowa dedykowana Zdzisławowi Jaroszowi*, red. M. Zubik, Warszawa 2012.